

DLA doktori értekezés tézisei
Pregun Tamás
SEQUENTIA FREQUENTISSIMA
EGY DALLAMTÖREDÉK
TEMATIKUS ÉS MOTIVIKUS ALKALMAZÁSA A
RAHMANYINOV ÉLETMŰBEN
Témavezető: Dr. Rajk Judit
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28-as számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola Budapest
2019

I. A kutatás előzményei

Rahmanyinov különböző alkotói korszakaiból származó műveinek többszöri meghallgatása, elemzése és előadása során merült fel bennem a szándék, hogy egy nagyobb lélegzetvételű írás keretében kíséreljek meg magyarázatot találni és adni a komponista műveinek rétegeiben található összefüggésekre. Az elmúlt évtizedekben sokan és sokféleképpen elemezték, kutatták és értelmezték Rahmanyinov depressziók, kudarcok és kétségek között szenvedélyesen megélt, mély fatalizmusát, és műveiben az ebből az életérzésből származtatott, a halált, az elmúlást, a végítéletet megidéző motívumok, köztük legfőbb helyen a *Dies irae* dallam, illetve azzal rokonságban álló hangkombinációk jelenlétét. Jelentős számú Rahmanyinovról írott értekezés említi és elemzi rövidebb-hosszabb fejezetekben a komponista szenvedéshez és végzethez fűződő intenzív és bensőséges viszonyát, melyeknek tanulmányozása rendkívül fontos szerepet játszott kutatásaimban.

Dolgozatom attól más, hogy a *sequentia frequentissima* fogalmának megalkotásával és bevezetésével, Rahmanyinov egyik korai és legutolsó művének témahasználatát, tematikus és motivikus sajátosságait fókuszpontba helyezve, megpróbál rávilágítani arra a lelki és alkotói folyamatra, amelyben ez az örökösen visszatérő

sequentia, mint a vég és az elmúlás éneke, az ösztönös, hangulatfestő szerzői alkalmazásból felülemelkedik primér funkcióján, fokozatosan eltávolodva eredeti sajátosságaitól és karakterétől, a zeneszerző halálképének metaforájává válik, egyik legfontosabb zenei attribútuma és kompozíciós eszköze lesz.

II. Források

Mivel a dolgozat három, egymástól térben és időben is távol álló témakört is érint – az ortodoxia, a nyugati keresztény liturgia, illetve Rahmanyinovnak a dolgozatban tárgyalt művei -, ezért a források is rendkívül nagyszámúak és széleskörűek.

Az első részben, mely az ortodoxiát, mint társadalmi, kulturális és spirituális hátteret mutatja be, legfőképp Anatole Leikin és Richard Taruskin írásai, tudományos értekezései szolgáltak jelentős tudományos forrásokként. Dolgozatom második részében, mely a nyugati keresztény liturgiából származó *Dies Irae*-t vizsgálja, első sorban Dobszay László: *A sequentia*, Erin Brooks a *Dies Irae*-ről és a haláltáncról írott értekezése, illetve Kovács Andrea: *A halotti mise története a 17. századig – Tomás Luis de Victoria: Officium Defunctorium* c. DLA disszertációja szolgáltak rendkívül hasznos információkkal. A disszertációm harmadik, Rahmanyinovnak az előző

két témakörrel való mély kapcsolatát bemutató részében főként Sergei Bertensson, Jay Leyda: *Sergei Rachmaninoff: A Lifetime in Music*, illetve Barrie Martyn: *Rachmaninoff: Composer, Pianist, Conductor* c. értekezései, illetve, a dolgozatot lezáró elemzésben Blair Allen Johnston: *Harmony and Climax in the Late Works of Sergei Rachmaninoff* címet viselő PhD dolgozata nyújtott segítséget.

III. Módszer

Kutatási módszerem alapvetően három fő pilléren nyugszik: első és legfontosabb feladatként a tanulmány tematikus behatárolását képező fókuszpontokat jelöltem meg, a részletesen bemutatni és elemezni szánt művek és műrészletek több ízben, partitúra segítségével történő meghallgatásával. Ezt követte a részletes elemzések elkészítése, az elemzés módszerének és a későbbi fejezetekben ismertetett, kifejezetten ehhez a tanulmányhoz kigondolt és leírt képletnek a meghatározásával. Ugyancsak kiemelt szerepet játszott kutatásaim során a témához kapcsolódó elemzések, esszék, tanulmányok, visszaemlékezések és kritikák elolvasása és értelmezése. A fent említett, elsősorban zenei, zeneelméleti és zenetudományi vonatkozású források mellett vizsgáltam olyan jelenségek és rétegek körét is (így többek között liturgiátörténeti, lélektani,

valláspszichológiai vonatkozásokat és hivatkozásokat), melyek ugyan nem kapcsolódnak közvetlenül a szorosan vett témához, de elengedhetetlenek a megállapítások megértéséhez és igazolásához.

V. Eredmények

A dolgozatomban bemutatom, hogyan kovácsolja egybe Rahmanyinov a *sequentia frequentissima* tematikus és motivikus rétegét, és miként válik ez a hangkombináció az életmű egyik vezérmotívumává. Az analízisekkel azt is vizsgálom, hogy a komponista milyen módon aknázza ki az ennek bemutatására általam létrehozott képletben rejlő variációs lehetőségeket. Dolgozatom legfőbb következtetése, hogy a *sequentia frequentissima* „kettős identitással” bír: egyszerre asszimilált és saját, melynek egyik legfőbb oka a képlet egyszerű, ám számos kompozíciós lehetőséget magában hordozó struktúrájában keresendő.

Az értekezés hat fejezetből áll. Az első, *Az ortodoxia, mint társadalmi, kulturális és spirituális háttér* című fejezetben – mivel egyetlen liturgikus dallamtöredék állandó jelenlétét vizsgálom az életmű két kiválasztott művében – megvizsgálom azt a társadalmi, kulturális és vallási közeget, ami Rahmanyinov alkotói gesztusaihoz és egyben témaválasztásaihoz is forrásul szolgált. A családi tragédiák, a szakmai kudarcok, a pravoszláv tradíciók és az azokhoz való

személyes viszony, valamint az ortodox vallás dogmái erőteljesen hatottak a szerző mélyen megélt fatalizmusára, korai alkotói korszakától kezdve jelen lévő halálképére. Mindezek zenei lenyomatait is elemzi a dolgozat.

A második fejezetben a *sequentia frequentissimaként* (örökösen visszatérő szekvencia) elnevezett modell, a *Dies irae* motívum kerül a fókuszpontba. Először, elvonatkoztatva a konkrét művektől, bemutatom e *sequentia* eredetét, liturgikus vonatkozásait, zenei és strukturális jellemzőit. Ezt követően megvizsgálom a *Dies irae* műzenei alkalmazásának azon kompozíciós eszközeit, melyek e dolgozat szempontjából különösen fontosak, majd számba veszem mindazokat a *Dies irae*-idézeteket tartalmazó műveket, melyekkel Rahmanyinov biztosan találkozott élete során. A harmadik fejezetben szót ejtek Rahmanyinov fatalizmusának lelki háttéréről, mely állításom szerint összefüggésbe hozható az általa rendkívül gyakran használt lefelé törekvő motívumokkal, illetve ezen keresztül a *Dies irae* dallamával. Ezután megvizsgálom Rahmanyinov sajátos kompozíciós technikáját, amely az ereszkedő tercek láncolatára épülő *sequentia frequentissima* fokozatos alapképletté válásának legfőbb eszközéül szolgált. A zeneszerző egy olyan monotematikus szerkesztésmódot teremtett meg, amelynek központi témája kezdetben egy sajátos alkotói hangképlet, majd a későbbiekben a *Dies irae*

dallam első sora lett. A monotematikus szerkesztés önmagában nem tipikusan rahmanyinovi, azonban e szerkesztésmódnak ezzel a konkrét énekkel, a *Dies irae* dallammal való tudatos összekapcsolása már sajátos rahmanyinovi kompozíciós eszköz.

A negyedik fejezetben bemutatok egy olyan korai Rahmanyinov művet, az Op. 3. cisz-moll prelűdöt, melyben ennek a hangképletnek, a *sequentia frequentissimának* – feltételezhetően – a legelső alkalmazása hallható.

Az ötödik fejezetben pedig a fatalizmust szimbolizáló, immáron tudatosan és visszatérően alkalmazott *Dies irae* *sequentia* könyörtelen felülemelkedését mutatom be Rahmanyinov élete utolsó művében, a *Szimfonikus táncokban*, megvizsgálva a dallam alkalmazásait, egyéb témákhoz való viszonyulásait és transzformációit, igazolva a dolgozat címében megalkotott kifejezés, a *sequentia frequentissima* létjogosultságát. A Függelékben a *Szimfonikus táncok* teljes harmadik tétele kottája megtalálható, speciális karakterekkel jelölve benne a dolgozatban elemzett téma (dallamtöredék) minden tipikus megjelenése és hivatkozása, mindez a főszöveg könnyebb megértését szolgálja. Az utolsó fejezetben bemutatott harmadik szimfonikus tánc egy hang, egy hit, egy érzés, egy dallamtöredék és egy műfaj sajátos összefonódásának színtere. E fogalmak mindegyikéhez hozzáfűzhető dolgozatom fejezeteinek egy-egy kulcsszava, úgy mint: a harangok

hangja, a fatalizmus hite, a nosztalgia érzése, a *Dies irae* dallamtöredéke és a *danse macabre* műfaja. Rahmanyinov ezeket az elemeket a *sequentia frequentissima* nagyszabású és komplex kiaknázása és a monotematikus szerkesztés által olvasztja össze korábbi műveinek, és ezáltal élete emlékeinek felidézéseivel, létrehozva ezzel művészetének szintézisét.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

Minthogy e disszertáció megírásának egyik fő motiváló tényezője volt a zeneszerző pályája, élete és munkássága iránti intenzív érdeklődésem, a szimfonikus és vokális művein túl – mint zongorista – az életművének rendkívül nagy részét kitevő zongora-, és kamaraműveit is rendszeresen műsoromra tűzöm.

2017 novemberében a FUGA kulturális központban megrendezett hangversenyen egyebek mellett előadtam a teljes op. 33-as *Etudes-Tableaux* sorozatot.

A 2018 óta évente megrendezésre kerülő Orosz Zenei Fesztivál első megrendezésekor fókuszában Rahmanyinov művészete volt, ennek keretében kamarapartnereimmal egy teljes hangversenyt szenteltünk Rahmanyinov korai kamaraműveinek bemutatására.